

РОЛЬ ПІДПРИЄМСТВ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Аналіз проблем розвитку малого і середнього бізнесу.

Малий і середній бізнес відіграє важливу роль у становленні підприємницького поведіння економічних суб'єктів у трансформаційній економіці. Трансформації повинні здійснюватися на новітніх наукових основах і досягненнях під відповідним законодавчим і виконавчим контролем державних і господарських органів, у надійній системі організації і керування. Це має принципове значення тому, що стратегії структурної перебудови економіки повинні базуватися на принципах самоорганізації, а не збільшення ентропії економічних процесів. Оскільки відповідальність за економічний розвиток України у кінцевому рахунку несуть державні органи законодавчої і виконавчої влади, ці органи і повинні використовувати усі важелі, за допомогою яких можна впливати на ефективне реформування економіки.

Саме розвиток підприємництва потребує більше уваги з боку держави, оскільки має місце значна недосконалість ринкового середовища в перехідний період, що є перешкодою на шляху формування економічних відносин, адекватних національним інтересам. Деякі суб'єкти підприємницької діяльності, відчуваючи податковий прес, зниження ємності вітчизняного ринку, дефіцит інформації для побудови власних ефективних маркетингових стратегій, починають так зване

"зрощування" із владними структурами з метою одержання пільг чи послаблення вимог до них, інші – перетворюються в політичних ворогів держави, переміщуючись у "тінь". У країнах з розвинутою ринковою економікою існує розгалужена система державного регулювання малого і середнього бізнесу, основні елементи якої: антимонопольне законодавство; фінансова, технічна і консультаційна підтримка; податкова політика, регулювання контрактних і субконтрактних відносин. Що стосується України, то її економічні реформи, що проводяться в напрямку розвитку підприємництва, мають низку недоліків, до яких можна віднести: високий рівень фіскального вилучення податків з доходів малих і середніх підприємств, у результаті чого зникають стимули до збільшення обсягу виробництва; обмеження платоспроможного попиту таких підприємств; складність одержання кредитів; проблеми у формуванні стартового капіталу для створення приватних підприємств; спроби уряду забезпечити перехід до ринку адміністративними методами; відсутність комплексної цілеспрямованої державної політики підтримки підприємництва.

Крім того, необхідно відзначити ще один аспект підтримки підприємців, на який не часто звертають увагу автори публікацій з економічних питань. Це стосується маркетингових досліджень ринку, які необхідно проводити в умовах ринкової економіки, але це недоступно

для більшості підприємців, зважаючи на недостатній рівень теоретичної підготовки та вмінь з економіки управління підприємством. Утім відсутність достовірної інформації про ринок, його суб'єктів (покупців, конкурентів, постачальників, посередників) не дозволяє приймати раціональні управлінські рішення, розробляти ефективну управлінську стратегію. Вирішення цих проблем, що перешкоджають інтенсивному розвитку малого і середнього бізнесу в Україні, сприятиме впровадженню комплексної державної програми підтримки підприємництва.

Для успішного розвитку підприємств малого і середнього бізнесу в Україні існує низка проблем, що підтверджують дані дослідження, проведеного у 1998 р. Українською Фундацією нової економіки. Так, 41% керівників великих і малих підприємств вказали, що були серйозні проблеми для їх роботи на українському ринку. За даними опитування, на яке відповів 441 директор у 125 обласних центрах, 79% респондентів відчували бізнес-оточення як несприятливе [1].

Така ж кількість – 73% респондентів – вважали, що наявність персональних зв'язків є найкращим засобом захистити власні інтереси від представників центральної і місцевої влади. Державну програму приватизації, котра дозволяла обміняти приватизаційні сертифікати на акції підприємств, охарактеризували як невдачу 63% респондентів [1].

За даними Міністерства економіки, в 1998 р. кількість спільних підприємств, що діяли в Україні, зменшилася на 225 компаній. У той час в Україні діяло 3500 спільних підприємств, і хоча тоді в Україні функціонувало близько 133 тис. малих підприємств, кількість зареєстрованих підприємств малого бізнесу була більше у 2,5 раза. У 1998 р. на підприємствах малого і середнього бізнесу працювали 1,2 млн. працівників і діяли 900 тис. підприємств з одним працівником [1]. Статистичні дослідження вказують, що за період 1995-2001 рр. спостерігається позитивна тенденція розвитку кількості підприємств малого і середнього бізнесу по Україні в цілому та зокрема в Донецькому регіоні (див. рисунок).

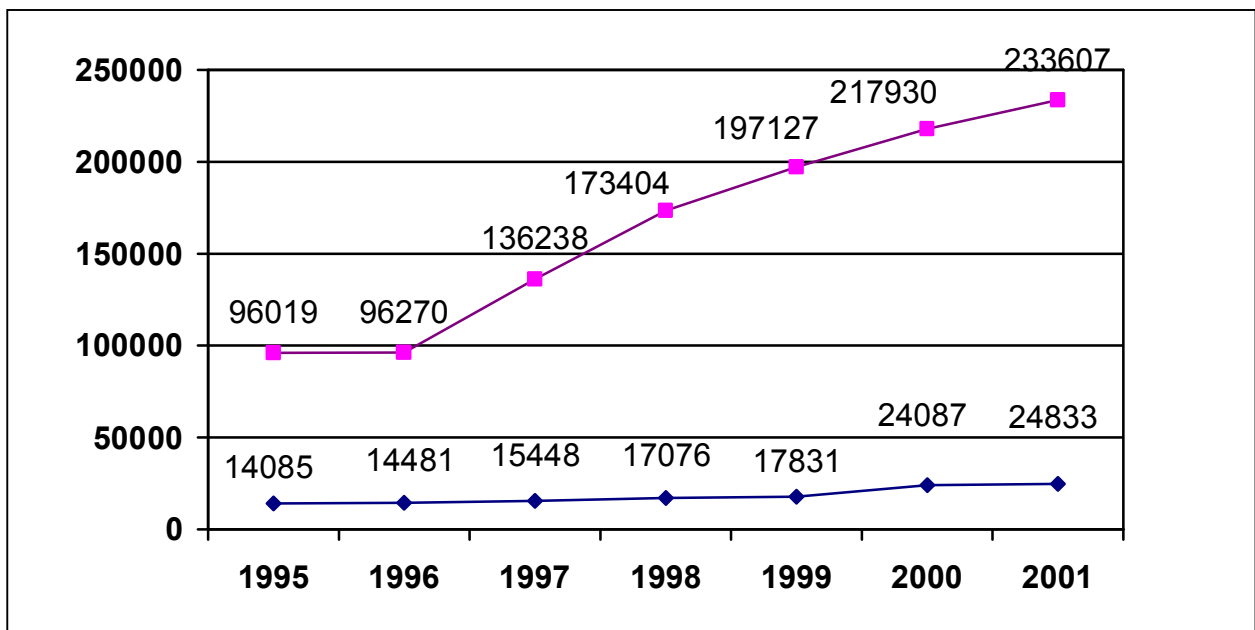

Рисунок. Динаміка кількості малих підприємств в Україні та Донецькому регіоні за 1995-2001 рр. (Джерело: Статистичний щорічник України, 2002 р.)

У 1998 р. В.Костицький, президент Української спілки підприємців малого та середнього бізнесу, в своїй промові від імені членів спілки вказав, що чотири тисячі підприємців в Україні вимушені займатися принаймні деякими неправомірними видами діяльності. Він привів доводи, що сучасна податкова система ефективно оподатковує бізнес ставкою оподаткування 75-90%, що перешкоджає нормальній дії і належному сплачуванню податків [1].

Перешкоди для розвитку підприємств малого і середнього бізнесу.

В Україні відзначається великий обсяг неофіційної, або сірої, економіки. За даними організації Management Systems International, менше 25% підприєм-

ств від одного до п'яти працівників) зареєстровані офіційно. Український уряд і міжнародні донори віддають високий пріоритет розвитку малих підприємств. Як частка їх спільних зусиль з визначення напрямку подальшої реформи в Україні в 2001 р. інституту Urban Institute було доручено проаналізувати ситуацію і перспективи розвитку підприємств малого і середнього бізнесу в Харківській області (див. таблицю). Цими дослідженнями на базі репрезентативної вибірки 200 підприємств малого і середнього бізнесу в Харківській області та обробки результатів за даними повернених 122 анкет було встановлено, що спрямовані в той час ініціативи не досягли реальних перешкод, що виникають перед малими

	Всього	У тому числі за видами економічної діяльності							
		Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	Промисловість	Будівництво	Оптова та роздрібна торгівля, торгівля транспортними засобами, послуги з ремонту	Готелі та ресторани	Транспорт і зв'язок	Операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам	Колективні, громадські та особисті послуги
Україна	233607	10157	37652	19882	100248	7939	9887	32031	8456
Крим	10984	449	1440	1047	4178	899	785	1306	490
Донецька область	24833	735	3404	2068	11931	732	871	3260	1071
Харківська область	15127	411	2868	1100	6019	409	437	2737	591
Київ	33940	149	4754	2983	14110	688	1551	7127	1093

ств і 40% мікропідприємств (з численніс-

підприємствами [2].

Таблиця. Кількість підприємств малого та середнього бізнесу в Україні

У Харківській області на малих підприємствах, визначених за кількістю до п'яти працюючих, працювало не менше 40000 працівників, що становило близько 20% від загальної кількості працюючих, і водночас принаймні 200000 осіб працювали у неформальному секторі. За іншими оцінками, вважається, що до 330000 осіб неформально працювали в малих підприємствах. Разом на підприємствах малого і середнього бізнесу (до 250 осіб) працювало не менше 45% від усіх працюючих [2]. Зайнятість на підприємствах середнього і крупного бізнесу в Харківській області між 1995 і 1999 рр. зменшилася більше ніж на 20%, проте водночас це зменшення було компенсовано найманням на малих підприємствах. Крім того, нова зайнятість сконцентрувалася на секторі послуг, що вказує на структурні зрушення у сферах економіки. Подібно до ситуації в Європейському союзі і США більшість підприємств малого і середнього бізнесу зайняті в оптовій та роздрібній торгівлі і в загальних підрядних угодах. Проте на відміну від західних аналогів підприємства малого і середнього бізнесу відсутні в операціях з нерухомістю і в наданні послуг фінансового, інтелектуального і наукового характеру, тому що більшість з цих послуг безпосередньо забезпечує державний сектор.

Стосовно операцій з нерухомістю місцева влада отримала дещо монопольну позицію і суттєво потіснила приватні підприємства малого бізнесу [2].

У вказаному вище дослідженні [2] представлені деякі інші цікаві дані, а саме:

підприємства малого і середнього бізнесу в Харківській області

пропонують багато можливостей для жінок і працюючих неповний день;

більшість угод підприємств малого і середнього бізнесу стосуються інших компаній і оренди з індивідуумами та з іншими підприємствами області, а не з державою;

значна більшість трансакцій здійснюються готівкою, а не у виді кредиту;

підприємства малого і середнього бізнесу капіталізують свої заробітки для приховування операцій та резервів капіталу;

підприємства малого і середнього бізнесу уникають запозичень або здавання в оренду, використовуючи обладнання, яке вже є їхньою власністю або належить їх працівникам.

Міжнародні організації-донори та місцеві і зарубіжні засоби масової інформації в цілому згодні з основними перешкодами для розвитку підприємств малого і середнього бізнесу в Україні. Опитування, проведене інститутом Urban Institute, підтвердило, що в Харківській області підприємства малого і середнього бізнесу зустрічають ті ж самі перешкоди, що вони зустрічали на національному рівні. У цьому дослідженні наводяться такі перешкоди, в порядку їх важливості [2]:

система оподаткування. Вона є перешкодою не тільки тому, що високі ставки податків, але і тому, що система є складною, часто змінюється та сприяє корупції;

часті зміни законодавства;
недостатність оборотного капіталу. Це є результатом важких податків і адміністративного контролю.

адміністративний контроль.
Ці види контролю широко практикують податкові служби. Після податкової адміністрації найчастіші

перевірки здійснюють інспектори пожежного відділу та санітарно-епідеміологічної служби. Ці два регулятори надають більше дозволів підприємствам малого і середнього бізнесу, ніж будь-які інші. Необхідність отримання великої кількості дозволів викликає причину для проведення великої кількості перевірок і таким чином забезпечує плідне підґрунтя для корупції. При опитуванні більше 50% підприємств доповіли про одноразове чи частіше вимагання платежів, які перебільшують передбачені законом, для отримання дозволів, ліцензування та перевірок. Інші 10% відзначили, що в них просили додаткові платежі кожного разу під час перевірки. У середньому ці платежі складають близько 16 % від прибутку кожної фірми. Підтримка центральною владою підприємств малого і середнього бізнесу сконцентрована на підприємствах і підприємцях. Кульмінацією став Закон про Національну програму підтримки розвитку малого і середнього бізнесу в Україні, який вступив у дію у грудні 2000 р. Перешкоди, що були перелічені в цьому законі, в цілому ті самі, що визначені підприємствами, таким чином, точки зору бізнесу і центральної влади тісно співпадають, принаймні, концептуально.

Проект закону про імплементацію нової соціальної регуляторної політики міг би суттєво покращити середовище для розвитку підприємств малого і середнього бізнесу, проте ще, мабуть, завчасно оцінювати практичні результати цієї Національної програми. Утім закон указує, що центральна влада ще дуже недооцінює значення малого бізнесу для економіки. Наприклад, у ньому стверджується, що на підприємствах малого і середнього бізнесу

працевлаштувалося 9% від загальної національної численності працюючих, тоді як за оцінками опитування, проведеного Management Systems International, оцінюється, що підприємства малого і середнього бізнесу працевлаштували 34% загальної чисельності робочої сили.

Підтримка підприємств малого і середнього бізнесу в Харківській області була реалізована через дві регіональні програми підтримки в 1999-2000 рр. і 2001-2002 рр. Цими програмами було виявлено кілька важливих моментів, а саме [2]:

помітна значна розбіжність у перешкодах, на які вказали підприємства малого і середнього бізнесу, й перешкодах, визначених регіональними програмами. Існуюча податкова система, наприклад, яку підприємства малого і середнього бізнесу по всій Україні визначили як найважливішу проблему, була лише мимохідь згадана серед інших проблем у попередній програмі і навіть не згадувалася зовсім у теперішній програмі;

програми просували діяльність уряду в певних сферах, таких як послуги посередників для здобуття простору або обладнання для виробництва і надання позичок, інформації та ринкових досліджень, в яких ефективна діяльність уряду є сумнівною виходячи з досвіду інших країн. Більш важливо, що підприємства малого бізнесу не очікують, що уряд забезпечуватиме такі послуги;

у програмах применшується кількість малих підприємств, звідси й реальна величина цього сектора;

національні та регіональні програми не враховують зайнятість у неформальному секторі економіки.

Цей факт перешкоджає розвитку курсів дій, котрі могли б легалізувати і

формалізувати ті праці і види діяльності, які вже існують у неформальному секторі, важливому для створення нових робочих місць.

Рекомендації щодо прискорення розвитку малого бізнесу в Україні.

На основі досліджень діяльності малого і середнього бізнесу в Харківській області, проведених Інститутом Urban Institute в 2001 р., була розроблена низка рекомендацій [2]:

зменшити величину податків для малого бізнесу. У цьому контексті релевантними представляються такі три сфери: 1) упровадження елементів децентралізації оподаткування могло б дозволити місцевій владі ефективно зменшувати величину податків для підвладних їм малих підприємств; 2) використовуючи самостійність в оподаткуванні, що вже доступна їм, місцева влада може зменшити величину податків для малих підприємств; 3) змінити умови дозволу для всіх комісій, починаючи з санітарного і пожежного департаментів, переглянути, чи дійсно вони потрібні, і якщо так, то спростити процедури для їх отримання;

зменшити адміністративний контроль і корупцію, при цьому корисними можуть вважатися такі два нових напрямки: 1) виключити можливість корупції, що стане можливим при підтримці урядом малих підприємств; 2) зменшити урядові служби на всіх рівнях;

приєднати неформальні малі підприємства до формального сектора. Це представляється можливим запровадженням таких дій: 1) переконати учасників неформального сектора економіки легалізувати їхню діяльність шляхом надавання їм нових стимулів та більш ефективного розповсюдження інформації щодо існування стимулів; 2)

вивчати и використовувати міжнародний досвід у зменшенні неформального сектора економіки, особливо в інших промислово розвинутих країнах з перехідною економікою;

починати змінювати роль влади з постачальника на поручителя. Ця мета є довгостроковою, і перші сфери діяльності, що можуть бути готові для такого переключення, включають такі дії: 1) надавання інформації, тобто уряд має привернути увагу на покращення умов для підприємств малого бізнесу та дозволити збір інформації та аналіз ринкових даних секторам приватних і недержавних організацій; 2) переоцінювання своєї ролі у фінансуванні: уряд має змінити свої зусилля з надання прямої фінансової допомоги з державних позик і субсидій на розвиток суспільно-приватних механізмів і спеціалізованих фінансових інструментів; 3) зменшити своє залучення в послугах з нерухомістю і сполучених послугах: уряд міг би більш ефективно зосередитися на лібералізації ринку нерухомості, замість того щоб діяти в ролі брокера колективної власності.

Ще однією перешкодою, що заважає розвитку малого бізнесу в Україні, є корупція. Деякі автори вважають, що багато проблем у країні, пов'язані з корупцією, ідуть коренями в її комуністичне минуле, тож мало ймовірно, щоб ситуація покращилася швидко. Утім більшість аналітиків згодні, що найефективнішим шляхом до ослаблення основних причин, що викликають корупцію, має бути покращення передбачуваності постанов та втручань держави у діяльність цього сектора.

Представляється корисною можливість розбудови державним і приватним секторами таких ініціатив, як

удосконалення процедури державного регулювання та нагляду [5] . Для збільшення впевненості стосовно ролі державних постанов в економіці, очевидно, треба спрямувати зусилля на:

1) спрощення державних постанов та нагляду;

2) систематизацію і стандартизацію діяльності органів інспекції і процедур проведення інспекцій;

3) публікації ясної і чіткої інформації стосовно інспектування та прав і обов'язків інспекційних органів;

4) зробити органи оподаткування відповідальними за необґрунтовані перевірки або заснувати орган реєстрації інспекцій та обмеження кількості перевірок. Ці заходи, як нам здається, були б спроможні зменшити кількість перевірок підприємств малого і середнього бізнесу;

5) впровадити уніфікований податок на бізнес.

Для виведення бізнесу з тіньового сектора економіки необхідні нагальні заходи щодо зменшення величини оподаткування та заміни принаймні частки різноманітних податків на єдиний уніфікований податок. Високі видатки, що асоціюються з веденням бізнесу в Україні, також відносяться до ключової мети органів контролю – вилучення максимальної кількості грошових ресурсів із компанії. Для вирішення цієї проблеми слід спростити відповідність податків, а контроль інспекційних органів зробити прозорим.

Необхідно покращити спостереження за проведенням у життя законів “конфлікуючих інтересів”. Закони, які запобігають конфліктам інтересів, вже є на місцях. Ці закони офіційно не дозволяють державним службовцям і членам Верховної Ради використовувати свої посади для

допомоги фізичним або юридичним особам у підприємницькій діяльності або в отриманні субсидій, дотацій, кредитів. Проте неясність цих законів залишає їх необов'язковими для виконання.

Слід також реформувати статус державних службовців. Наразі немає консенсусу в бізнес-спільноті стосовно того, чи дійсно оклади державних службовців зменшуватимуть корупцію. Утім більшість підприємців згодні, що статус, обов'язки і вигоди державних службовців повинні значно збільшитися, водночас їх кількість має зменшитися.

Наступна задача полягає в необхідності розвивати бізнес-асоціації. Радше, ніж сподіватись на недозволені переговори із державними службовцями за закритими дверима, підприємці пропонують розвивати бізнес-асоціації, котрі повинні ефективно лобювати їх інтереси в парламенті і уряді. В опитуванні, проведеному Фондацією Української вільної економіки, майже 75% управлінців відповіли, що найефективнішими шляхами просування їх інтересів були персональні контакти і дружні стосунки з державними службовцями. Утім 50% опитуваних респондентів вказали, що вони б радше зволіли заплатити членам ефективного лобі.

Багато перешкод залишається в Україні для малого бізнесу. Співтовариство українських малих підприємств прийняло допомогу від США, Російської Федерації та інших країн, а також сприяння у розбудові співтовариства відсталих малих підприємств по всій країні. Багато програм було розроблено для підсилення і підготовки підприємств малого бізнесу в Україні. Ці програми є результатом інвестицій зарубіжних урядів та підприємців. Незважаючи на те що клімат для

малих підприємств в Україні ще не є досить добрий, є велике бажання і прихильність українських бізнесменів та їх партнерів по бізнесу й урядовців Європи, США та інших країн світу будувати сильну економіку в Україні. Малі підприємства є необхідною частиною ринкової економіки, і Україна прагне визначити себе, свій народ та свої ресурси в цьому напрямку. Той успіх, на який спрямовані загальні зусилля, певною мірою визначатиметься життєздатністю та добробутом підприємств малого бізнесу і мікропідприємств. Вихід економіки України з кризового стану на траєкторію стабільного розвитку зв'язаний з активізацією діяльності малого і середнього бізнесу в складних умовах ринкової трансформації. На даному етапі держава приймає закони щодо підтримки малого підприємництва, але ці дії потребують певної уваги та прискорення. □

Література

1. Jaresko, Natalie A. The Western NIS Enterprise Fraud: A View on a Decade of Changes in Ukraine // *BISNIS Bulletin*, February 2003.
2. Joint Statement of the Government of the United States of America and the Government of Ukraine, The State Department, U.S.-Ukraine Committee on Economic Cooperation, Washington, D.C., January 28-29, 2003.
3. Pidluska, Inna. Corruption vs. Clean Business in Ukraine // *Economic Reform Today*, Kyiv, Ukraine, 2001.
4. President Signed Decree to Improve Environment for Small Businesses // *On Measures to Provide for Support and Further Development of Enterprise*, Presidential Decree No. 906/2000, Kyiv Ukraine, July 15, 2000.
5. Small Business, Big Gains, Press Release, European Bank for Reconstruction and Development, London, United Kingdom, February 1, 2001.
6. Small Businesses Face Large Obstacles—Findings of a Survey in Ukraine, *Transition Newsletter*, The World Bank, January-February, 2002.
7. Statistics Show Serious Problems for Small Business // *The Ukrainian Weekly*, Kyiv, Ukraine, July 19, 1998, Vol. LXVI, No. 29.
8. Ukraine BID Program, International Training Research Institute, United States Agency for International Development, Washington, D.C., January 1998.
9. Ukraine Environmentally Sustainable Business (EBSB) Program, Project Overview, United States Agency for international Development, Washington, D.C., November, 2001.
10. U.S. Assists Ukraine in Small and Medium Enterprise Development, The White House, Office of the Press Secretary, June 5, 2000.